

– складність доказування у справах про порушення авторських прав;

– низький рівень правової свідомості та правової культури учасників навчального процесу, зокрема студентів.

Ефективний захист прав особи можливий виключно за таких умов:

1) вжиття власником прав інтелектуальної власності заходів, що передбачені чинним законодавством, для належного їх оформлення;

2) наявність відповідного законодавчого забезпечення відносин у процесі створення та використання об'єктів інтелектуальної власності.

2.4. Академічна доброчесність як складова внутрішньої системи забезпечення якості освіти у ЗВО

Якість освіти визначає результативність і стан освітнього процесу, його відповідність потребам і очікуванням суспільства, є істотним чинником його успішного і стійкого розвитку. Одним з найважливіших напрямів розвитку вищої школи є забезпечення державних гарантій якості освіти.

Відповідно до частини 2 статті 41 Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII складовими системи забезпечення якості освіти є:

– система забезпечення якості в закладах освіти (внутрішня система забезпечення якості освіти);

– система зовнішнього забезпечення якості освіти;

– система забезпечення якості в діяльності органів управління та установ, що здійснюють зовнішнє забезпечення якості освіти.

Згідно з частиною 3 цієї статті система забезпечення якості в закладах освіти (внутрішня система забезпечення якості освіти) може включати:

– стратегію (політику) та процедури забезпечення якості освіти;

– систему та механізми забезпечення академічної доброчесності;

– оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання здобувачів освіти;

– оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання педагогічної (науково-педагогічної) діяльності педагогічних та науково-педагогічних працівників;

– оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання управлінської діяльності керівних працівників закладу освіти;

– забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу, в тому числі для самостійної роботи здобувачів освіти;

- забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління закладом освіти;
- створення в закладі освіти інклюзивного освітнього середовища, універсального дизайну та розумного пристосування [29].

Н. Стукало, даючи характеристику основних проблем, які стоять перед системою забезпечення якості освіти, відзначала: «Головними викликами системи забезпечення якості є: проблема внутрішньої культури, унікальності, доброчесності та лідерства в українських університетах; взаємодія формальних вимог забезпечення якості та неформального ставлення до них – локальні системи забезпечення якості мало розвинені; проблеми комунікації, співпраці та довіри між усіма стейкхолдерами освітнього процесу; роль наукових досліджень» [34]. Коло цих проблем настільки широке, що назріла необхідність створення внутрішніх систем забезпечення якості освіти, які повинна забезпечити якість підготовки фахівців на рівні ЗВО.

Центральною складовою такої системи якості є академічна доброчесність. Не випадково 42 стаття закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року присвячена детальному розкриттю поняття академічної доброчесності. Згідно з її положеннями, академічна доброчесність – це «сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» [29].

У цьому визначенні необхідно виділити два найважливіші моменти. Перший – носіями якостей академічної доброчесності є учасники освітнього процесу: професорсько-викладацький склад, здобовучі освітніх послуг, керівний та навчально-допоміжний склад закладів освіти. Другий – саме академічна доброчесність, оскільки саме вона багато в чому є тим чинником, який забезпечує якість освіти. Таким чином, морально-етичні якості учасників освітнього процесу фактично вмонтовані у внутрішню систему забезпечення якості освіти ЗВО.

Слід зазначити, що розвиток поняття академічної доброчесності в законі йде по двох напрямках. Перший напрям – створення такої атмосфери в закладах вищої освіти, коли викладачі, студенти і співробітники адміністрації вітали б цінності академічної доброчесності, оскільки розуміли б, що цілі викладання, навчання і наукової діяльності можуть бути досягнуті тільки в тому середовищі, де дотримуються і підтримуються стандарти етики. З цією метою в п. 2 і п. 3 статті 42 чітко сформульовані стандарти доброчесності, яких повинні дотримуватися учасники освітнього процесу.

Другий напрям пов'язаний з підходом до теми академічної доброчесності з точки зору визначення і заборони елементів поведінки, які йдуть в розріз з раніше сформульованими принципами. Слід зазначити, що аналогічні напрями розвитку поняття доброчесності були сформульовані ще в 1999 році у звіті Міжнародного центру «Фундаментальні цінності академічної доброчесності» [97].

Взагалі проблеми порушення академічної доброчесності не є суто українським явищем і мають глибоке і давнє коріння. Посилаючись на історичні дані, І. Петренко доводить, що ця проблема існувала ще з давніх часів [22], і у дослідженні В. Ситцевої наведено тексти заповідей та моральні настанови, що свідчать про моральні і етичні якості християн, а також поняття «плагіатор» [32]. Спогади про перші законодавчі документи, якими було врегульовано питання правових наслідків плагиату, зустрічаються в роботі [33].

В. Сацик, наводячи результати міжнародних досліджень, показав, що «випадки академічного шахрайства найчастіше зустрічаються саме в нашій країні, а найменше схильності до таких проступків у представників Албанії, Киргизстану і США» [31]. В роботі зазначається також актуальність дослідження проблем порушення стандартів доброчесності за кордоном. Йдеться саме про сутність і фундаментальні цінності академічної доброчесності, про світовий досвід ефективних методів боротьби з плагиатом і списуванням у вищій школі, про основні чинники, які визначають мотивацію студентів до академічного шахрайства шляхом списування.

М. Чепига наводить дослідження, які демонструють, де найчастіше зустрічаються «випадки академічного шахрайства» і що найменша схильність до таких вчинків у представників освітньої спільноти США. Автором також наведено тексти таких документів, як «Заповіді викладача, педагога, вченого», «Клятва викладача», «Проект Кодексу честі викладача», «Проект Кодексу честі студента» [40].

Найбільш поширеним явищем, що безпосередньо пов'язане з порушенням академічної доброчесності, є плагиат. Питанню порушення авторських прав, а також відповіді на питання: «як можна використовувати твори?» і «що є об'єктом авторського права?» присвячено достатньо сучасних наукових праць. О. Штефан аналізує плагиат як особливу форму порушення авторських прав у сфері інтелектуальної власності [45; 46]. Також зарубіжний досвід запобігання та виявлення плагиату в роботах студентів на основі аналізу відповідних досліджень на прикладі ЄС та України розкрила у своїй праці В. Троцька, де наведено статистику щодо рівня плагиату в студентських роботах, причини поширення плагиату, вжиття заходів у ЗВО та відповідальності за порушення авторського права у вигляді

плагіату в країнах ЄС та Україні. Також автор дає поради щодо запобігання та виявлення плагіату у вищій освіті України [37].

Корисним також буде запровадження досвіду європейських закладів вищої освіти з успішного впровадження антиплагіатної політики, про який йдеться у статті С. Галата [8]. Сучасним способом виявлення таких випадків шахрайства є використання програмних засобів виявлення плагіату, серед яких відсутність обліку легальних запозичень (цитат), списків літератури, найменувань наведених у тексті документів, самоцититування автора [14].

У роботі С. Дикань досліджено об'ємний матеріал про сам термін «плагіат», його походження, прояви в сучасній освіті і, зокрема, в студентському середовищі [11]. Зі свого боку О. Полоцька у своєму дослідженні наголошує на виявленні сутності підготовки висококваліфікованих випускників університетів на сучасному етапі та робить гіпотетичне припущення щодо однієї з причин порушень етики університетського товариства, а саме через недостатню інформованість студентів у питаннях принципів академічної та наукової етики [23]. К. Афанасьєва досліддила види плагіату, що притаманні академічній сфері, і запропонувала способи боротьби з даним явищем [4].

Велику кількість робіт присвячено розробці рекомендацій, спрямованих на формування нової академічної культури загалом й академічної доброчесності як її складової зокрема. В документах щодо заходів проекту, який здійснюється Американськими Радами з міжнародної освіти за сприяння Міністерства освіти і науки України та підтримки Посольства США в Україні, пропонується застосовувати спільний досвід США і України для розробки та втілення чотирирічного плану заходів, зміст яких полягає в орієнтації та навчанні студентів, викладачів та адміністраторів навчальних закладів України [26]

Також цікавими є коментарі до звіту Організації економічного співробітництва та розвитку «Огляди ОЕСР на тему доброчесності в освіті: Україна 2017». В документі представлена низка рекомендацій щодо покращення ситуації в сфері академічної доброчесності, зокрема консолідація ефективної системи забезпечення якості вищої освіти, що передбачає виявлення порушень як невід'ємної частини оцінювання студентських робіт, включення до форм академічної недоброчесності списування та ін. [20].

Незважаючи на широке обговорення проблем порушення доброчесності, говорити про те, що наукова думка далеко просунулася в цьому напрямі, поки рано. Головний недолік існуючих досліджень полягає в тому, що в них найчастіше фіксується факт негативних явищ і пропонуються напрями їх подолання як реакція на них. Але всі ці заходи базуються лише на поверхневому аналізі і констата-

ції фактів. Мало робіт, які зачіпають глибинні процеси формування негативних явищ вищої школи, аналізуються лише механізми їх утворення та чинники, які роблять на них вплив. Без такого аналізу важко сформулювати реальні ефективні шляхи впровадження стандартів доброчесності, які істотним чином піднімуть якість освітнього процесу. В зв'язку з цим можна відзначити роботу І. Порало, де автор на прикладі плагіату торкнувся дуже важливої сторони формування морально-етичних якостей, а саме зв'язок доброчесності з інтелектуальним капіталом вищої школи [25].

На жаль, автор у своїй роботі обмежився лише згадкою про наявність взаємозалежності плагіату як одного з видів порушення принципів доброчесності та інтелектуального капіталу суспільства. Детального аналізу механізму цієї взаємодії він не розкрив. Але сам факт порушення питання взаємозв'язку людських і організаційних якостей, які і є суттю доброчесності, з таким фундаментальним поняттям, як інтелектуальний капітал, заслуговує найсерйознішої уваги, оскільки саме інтелектуальний капітал вищої школи є базою формування принципів академічної доброчесності.

Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII відкриває широкі можливості розвитку реальної автономії ЗВО шляхом розбудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти, максимально пристосованої для потреб конкретного закладу освіти. При створенні такої системи кожен ЗВО розробляє свою унікальну систему розвитку доброчесності виходячи не тільки з положень законодавства, але і з конкретних умов своєї роботи. Основні положення систем підвищення якості освіти кожен ЗВО відкрито представляє на своїх ВЕБ-сайтах. Це дуже важливий момент, оскільки академічній громадськості відкрилася можливість провести аналіз напрямів роботи різних ЗВО, провести узагальнення напрямів розвитку внутрішніх систем забезпечення якості освіти на основі розвитку і впровадження стандартів доброчесності.

Аналіз сайтів провідних ЗВО України показує, що на рівні університету чи академії дотримання положень академічної доброчесності стає найважливішою складовою внутрішньої політики кожного закладу освіти.

Найбільш розробленим є питання боротьби зі списуванням та плагіатом при проведенні науково-дослідних робіт та при виконанні навчальних завдань. Організаційним заходам, направленим на усунення плагіату, приділена істотна увага на сайтах більшості закладів вищої освіти України. Наприклад, на сайті Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна наведена серйозна методична база системи запобігання та виявлення академічного

плагіату у наукових та навчальних працях працівників та здобувачів вищої освіти [39]. Аналогічні матеріали представлені на сайтах Української інженерно-педагогічної академії [38], Національного політехнічного університету «ХПІ» [16] та ін.

Деякі заклади освіти вводять спеціальну посаду омбудсмена з широкими повноваженнями та незалежним статусом. Завдання омбудсмена – вирішення трудових конфліктів, пов'язаних з різноманітними порушеннями, в тому числі порушеннями академічної етики, як, наприклад, це зроблено в Полтавській державній аграрній академії [24]. Багато ЗВО пішли шляхом створення кодексів академічної доброчесності. Причому прийом на викладацькі посади в таких ЗВО проводиться після того, як особа засвідчить, що вона ознайомилася зі змістом кодексу і готова дотримуватись його положень, як це робиться в Національному фармацевтичному університеті [18]. Інші ЗВО створюють студентські етичні комітети чи комісії для просування стандартів доброчесності і підвищення відповідальності самих здобувачів вищої освіти за порушення академічної етики (Національний університет Києво-Могилянська академія, наказ № 148 від 12.04.2016) [17].

Розгляд представлених напрямів розвитку сучасних ЗВО показує, що всі вони спрямовані на створення і реалізацію різноманітних процедур і організаційних структур, сприяють створенню деякого середовища, яке забезпечує впровадження стандартів доброчесності, а отже, і забезпечення якості освітнього процесу.

Таким чином, відбувається процес створення наукової, методичної та організаційної бази системи забезпечення якості освіти. Проте це лише перший крок у розбудові вищої школи на новому етапі її розвитку. Недостатньо замінити одні процедури на інші чи створити нові організаційні структури. Тепер на перший план виходить друге, значно складніше завдання – завдання розвитку морально-етичних якостей академічного співтовариства. Міжнародний центр академічної доброчесності визначає академічну доброчесність як прихильність учасників освітнього процесу п'яти фундаментальним принципам: чесність, довіра, справедливість, пошана і відповідальність [97]. Носіями таких принципів є безпосередні учасники освітнього процесу – викладачі та службовці, що об'єднані в університетські співтовариства та керуються в своїй роботі єдиними цілями та правилами поведінки.

Завдання виховання у викладачів високих моральних якостей, створення нетерпимості до всіх проявів академічних зловживань набагато складніше, ніж розбудова організаційних структур, оскільки далеко виходить за межі окремого ЗВО. Академічній спільноті

самій виконати це практично неможливо без підтримки громадянського суспільства та державних інститутів. Проблема формування нових морально-етичних якостей як найважливішої складової академічної доброчесності обумовлена тим, що в сучасних реаліях в Україні ще не сформувався запит на академічне середовище, вільне від плагіату, фабрикації, фальсифікації, списування, обману, хабарництва та корупції. У дослідженні «Академічна чесність як основа сталого розвитку університету», присвяченому вивченню проблем академічної доброчесності, наголошується: «Якщо більшість населення країни й далі вважатиме, що жити відповідно до етичних принципів — це означає бути невдахою, що постійно опиняється на маргінесі та не може досягти успіху в суспільстві, то годі дивуватися тому, що люди з легкістю і масово поступаються принципами, коли це стає невигідно» [2].

Тому в умовах глибокої економічної кризи, яка привела до серйозних негативних деформацій в морально-етичних нормах поведінки українського суспільства, змінити таку ситуацію поки дуже важко. Перші важливі кроки зроблені — створена законодавча і методична бази впровадження стандартів доброчесності. Заклади вищої освіти працюють над організаційними структурами. Все це закладає основи вирішення найголовнішої задачі — формування високих моральних якостей учасників освітнього процесу. При виникненні відповідних соціально-економічних передумов у нашій країні всі ці напрацювання стануть тією базою, на основі якої буде створена здорова академічна культура, що забезпечить високий рівень якості вищої освіти в Україні.

2.5. Академічна доброчесність як складова внутрішнього забезпечення якості освіти в закладі загальної середньої освіти

Реформування системи загальної середньої освіти (ЗСО) в Україні ні актуалізували процеси, пов'язані з процесом забезпечення якості надання освітніх послуг, що було стимульовано вступом в дію Законів України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII і «Про повну загальну середню освіту» від 19.01.2020 № 463-IX [28; 29]. Ці документи передбачають створення систем внутрішнього забезпечення якості освіти у кожному закладі освіти. Саме формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти ЗСО вимагає стимулювати механізми забезпечення академічної доброчесності, зокрема порядок виявлення та встановлення фактів порушення академічної доброчес-